

ДЕМЧЕНКО
Віктор Олексійович –
доктор біологічних наук,
заступник директора з наукової
роботи Державної установи
«Інститут морської біології НАН
України»

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА УПРАВЛІННЯ МОРСЬКИМИ ПРИРОДООХОРОННИМИ ТЕРИТОРІЯМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВПЛИВІВ

Стенограма доповіді на засіданні
Президії НАН України 11 лютого 2026 року

У доповіді наведено актуальні результати проведених фахівцями Державної установи «Інститут морської біології НАН України» наукових досліджень щодо оцінювання впливу воєнних дій на ключові морські природоохоронні території України. Розроблено класифікацію впливів бойових дій на морські екосистеми, яка дозволяє системно оцінити їхні масштаби та наслідки для біорізноманіття і стану оселищ. Ця класифікація ґрунтується на поділі чинників впливу на прямі та опосередковані, що дає змогу на основі бальної експертної оцінки визначати найбільш уразливі акваторії і формувати пріоритети подальшого моніторингу. Запропоновано шляхи вирішення проблем, пов'язаних зі збереженням та охороною морських природоохоронних територій в умовах воєнних дій, що тривають.

Добрий день, шановні колеги!

Нагальним завданням на сьогодні, особливо зважаючи на міжнародні зобов'язання України, є проведення оцінки впливів воєнних дій, що важливо для збереження й управління морськими природоохоронними територіями та розуміння масштабів збитків і втрат, які реєструються в Азово-Чорноморському регіоні.

За усталеним визначенням, морські природоохоронні території — це акваторії, які визнані, призначені та керовані за допомогою правових або інших ефективних засобів для досягнення довгострокового збереження природи та захисту пов'язаних з ними екосистемних послуг і культурних цінностей.

В останні десятиліття у світі створення природоохоронних територій набуло значного поширення. Якщо подивитися на динаміку цього процесу, то починаючи з 2006 р спостерігається стрімке зростання площі природоохоронних територій (рис. 1). На сьогодні вже 2,11 % акваторії Світового океану мають статус

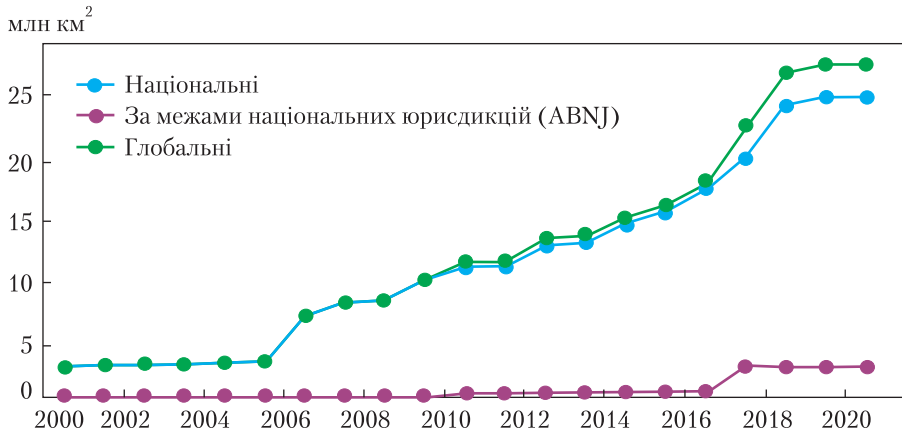
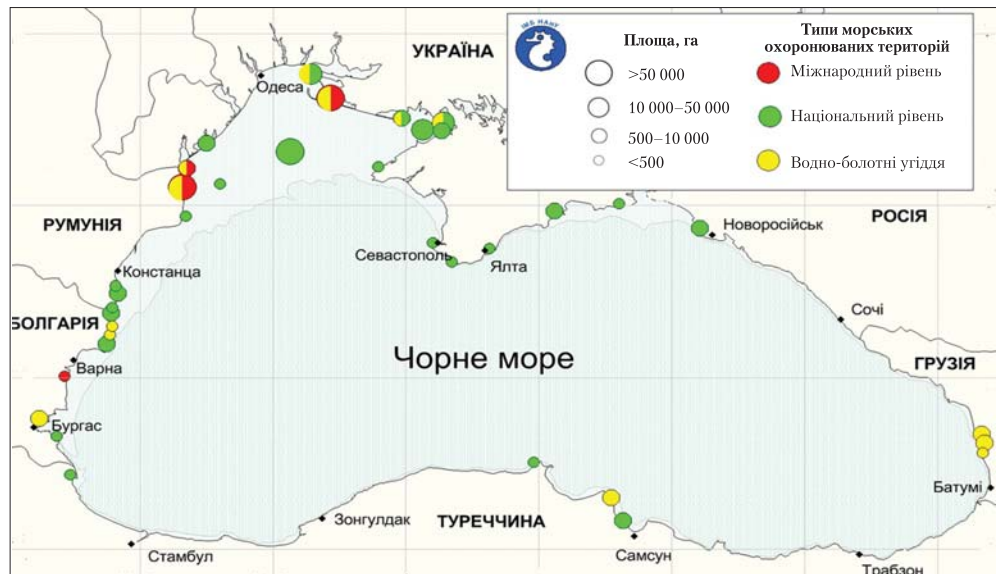

Рис. 1. Динаміка збільшення площ морських природоохоронних територій у світі

Рис. 2. Морські природоохоронні території в Чорному морі [1]

морських природоохоронних територій. І ця тенденція зберігається.

Серед країн Чорноморського регіону Україна є беззаперечним лідером за площею морських природоохоронних територій. Загалом понад 10 % морських акваторій України, зокрема лимани та прибережні морські зони, мають міжнародний чи державний правовий природоохоронний статус. Найбільшою з наших природоохоронних територій є заказник «Філофорне поле Зернова». Крім того, в прибережних зонах Азово-Чорноморського регіону України створено значну кількість національних природних парків та заповідників, які віді-

грають важливу роль у збереженні природних комплексів та об'єктів у межах морських екосистем. В інших країнах Чорноморського регіону кількість і площі природоохоронних територій значно менші (рис. 2).

Найбільшою інтегральною біологічною цінністю серед морських акваторій Азово-Чорноморського регіону характеризуються акваторії Джарилгацької і Каркінітської заток та лиманів регіону. Ці акваторії мають найвищу біологічну цінність і потребують природоохоронного статусу. Досить важливими є також території дельтових зон Дніпра, Дністра та Дунаю, що зумовлює необхідність їх охорони (рис. 3).

Рис. 3. Інтегральна біологічна цінність морських акваторій Азово-Чорноморського регіону [2]

Загалом природоохоронні території України можна поділити на три групи:

1) території природно-заповідного фонду, які регламентуються Законом України «Про природно-заповідний фонд України»;

2) території Смарагдової мережі, визначені Бернською конвенцією;

3) водно-болотні угіддя міжнародного значення, що функціонують у рамках Рамсарської конвенції.

Усі три групи природоохоронних територій мають свою структуру, особливості, специфіку завдань, однак разом вони відіграють ключову роль у збереженні морських акваторій.

За оцінками Інституту морської біології НАН України, в північно-західній частині Чорного моря є значна кількість територій, перспективних для створення нових об'єктів природно-заповідного фонду або міжнародних проектів природоохоронного спрямування, таких як Смарагдова мережа та ін. Такі території мають відповідати певним екологічним стандартам і забезпечувати важливий компонент збереження морських акваторій.

Держава має забезпечувати охорону та контроль стану таких територій з метою збереження біорізноманіття та оселищ, сприяння

відновленню популяцій рідкісних видів гідробіонтів, забезпечення стійкості морських екосистем, підтримання низки ключових екосистемних послуг тощо. Крім того, такі заходи з управління морськими природоохоронними територіями важливі з огляду на виконання зобов'язань України як кандидата в члени ЄС в частині імплементації європейського природоохоронного законодавства, зокрема Морської стратегії, Водної рамкової директиви, Оселищної директиви тощо.

Охорона та збереження морських природоохоронних акваторій має іншу специфіку, ніж у випадку наземних екосистем, і потребує особливих підходів та принципів реалізації. Ключовими відмінностями є відкритість акваторій до природних та антропогенних змін, тривимірність екосистем, гомогенність життєвого простору, інтенсивна експлуатація ресурсних видів, швидкість відновлення чисельності видів тощо.

Російсько-українська війна, яка почалася в 2014 р., зокрема повномасштабна збройна агресія РФ з 2022 р., призвела до втрати контролю нашої держави над значною частиною морських природоохоронних комплексів, які опинилися на тимчасово окупованих територіях.

Рис. 4. Території природно-заповідного фонду України, що перебувають під окупацією або в зоні ведення бойових дій

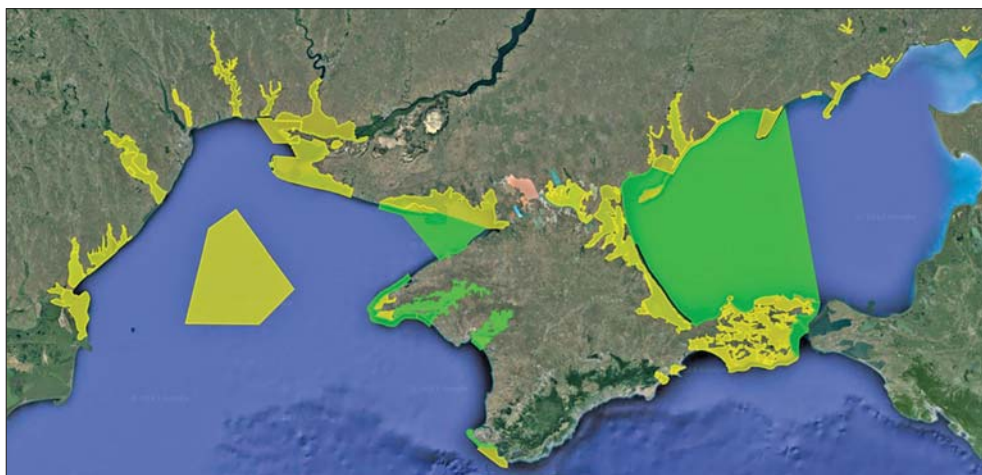

Рис. 5. Території Смарагдової мережі, що перебувають під окупацією або в зоні ведення бойових дій

Рис. 6. Території водно-болотних угідь Азово-Чорноморського регіону, що перебувають під окупацією або в зоні ведення бойових дій

Серед територій природно-заповідного фонду, які мають у своєму складі морські акваторії в межах Автономної Республіки Крим, частково Херсонської області та інших регіонів, що

межують з Азовським морем, окуповано 12 національних природних парків та заповідників і понад 10 заказників та регіональних ландшафтних парків. Зокрема, це такі важливі націо-

нальні природні парки, як Приазовський, Азово-Сиваський, «Меотида», «Джарилгацький», «Білобережжя Святослава», Чорноморський біосферний заповідник НАН України та ін. Загальна площа окупованих морських акваторій зі статусом об'єкта природно-заповідного фонду становить понад 272 тис. га. Крім того, окуповано 27 об'єктів Смарагдової мережі й 10 водно-болотних угідь міжнародного значення.

Території природно-заповідного фонду в Чорноморському регіоні, що перебувають під контролем України, потерпають від прямих воєнних впливів. У зоні ведення бойових дій опинилися ботанічний заказник «Філофорне поле Зернова», Дунайський біосферний заповідник НАН України, прибережні морські зони національних природних парків, лимани північно-західної частини Чорного моря, такі як Тилігульський, Дністровський та ін. На ці акваторії майже постійно впливають негативні чинники, пов'язані з війною, у вигляді обстрілів, забруднення нафтопродуктами, потрапляння уламків ракет і безпілотників та інших прямих загроз.

Слід зазначити, що з усіх територій природно-заповідного фонду, мабуть, найбільше постраждав загальнозоологічний заказник «Острів Зміїний», який упродовж кількох років був місцем активних бойових зіткнень. В акваторіях острова ідентифіковано затоплення кораблів, забруднення нафтопродуктами, численні вибухи та інші наслідки ведення активних бойових дій, які супроводжувалися як прямим забрудненням акваторії, так і знищенням цінних природних комплексів.

Загалом, за нашими оцінками, понад 466 тис. га морських акваторій потерпають від воєнних дій (рис. 4).

Що стосується територій Смарагдової мережі України, то багато з них мають проблеми, пов'язані з воєнним впливом. Так, із 38 об'єктів в Азово-Чорноморському регіоні 11 перебувають у зоні бойових дій, 27 — під окупацією (рис. 5).

Серед водно-болотних угідь Чорноморського регіону 7 перебувають у зоні бойових дій, 10 — під окупацією (рис. 6).

Рис. 7. Змінення гідрологічного режиму Молочного лиману в межах Приазовського національного природного парку

Для окупованих територій характерна ціла низка негативних змін, пов'язаних із втратою природоохоронного статусу, а саме:

- змінення режиму охорони;
- неконтрольоване використання природних ресурсів;
- відсутність або недосконалість системи управління територіями;
- погіршення якості води в результаті різноманітних аварій, надзвичайних ситуацій, воєнних дій;
- відсутність наукового супроводу в системі управління територіями.

Наприклад, на території гідрологічного заказника «Молочний лиман», розташованого в межах Приазовського національного природного парку, підтверджено функціонування військового полігону армії РФ. Окупаційна влада не вживає на цій території належних природоохоронних заходів, не контролює стан протоки, яка сполучає лиман з морем, що призводить до підвищення солоності та погіршення екологічних умов. Крім того, в акваторії лиману реєструється нафтове забруднення (рис. 7).

Аналогічні проблеми наявні і в національному природному парку «Джарилгацький», на території якого є водно-болотні угіддя міжна-

Рис. 8. Змінення гідрологічного режиму в межах Національного природного парку «Джарилгацький»

родного значення, що охороняються в рамках Рамсарської конвенції. Тут також діє полігон окупаційних військ, а в 2022 р. було знищено протоку, яка забезпечувала водообмін у Джарилгацькій затоці, що спричинило трансформацію гідрологічного режиму і негативно позначилося на екологічному стані території (рис. 8).

Вплив воєнних дій на морські природоохоронні території має різнобічне спрямування та різні масштаби, а відповідно, й наслідки для біорізноманіття та оселищ. Зважаючи на це, науковці Інституту морської біології НАН України розробили класифікацію, яка дає змогу системно оцінити різні форми впливу воєнних дій на морські екосистеми.

Запропонована класифікація поділяє воєнні впливи на морські природоохоронні території на дві категорії: 1) прямі воєнні впливи; 2) опосередковані воєнні впливи.

Такий поділ дає комплексне розуміння того, які саме наслідки воєнних дій проявляються в межах тієї чи іншої морської акваторії. Кожна з цих категорій охоплює кілька груп впливів (загалом визначено 11 груп).

Перша категорія (прямі воєнні впливи) включає такі групи:

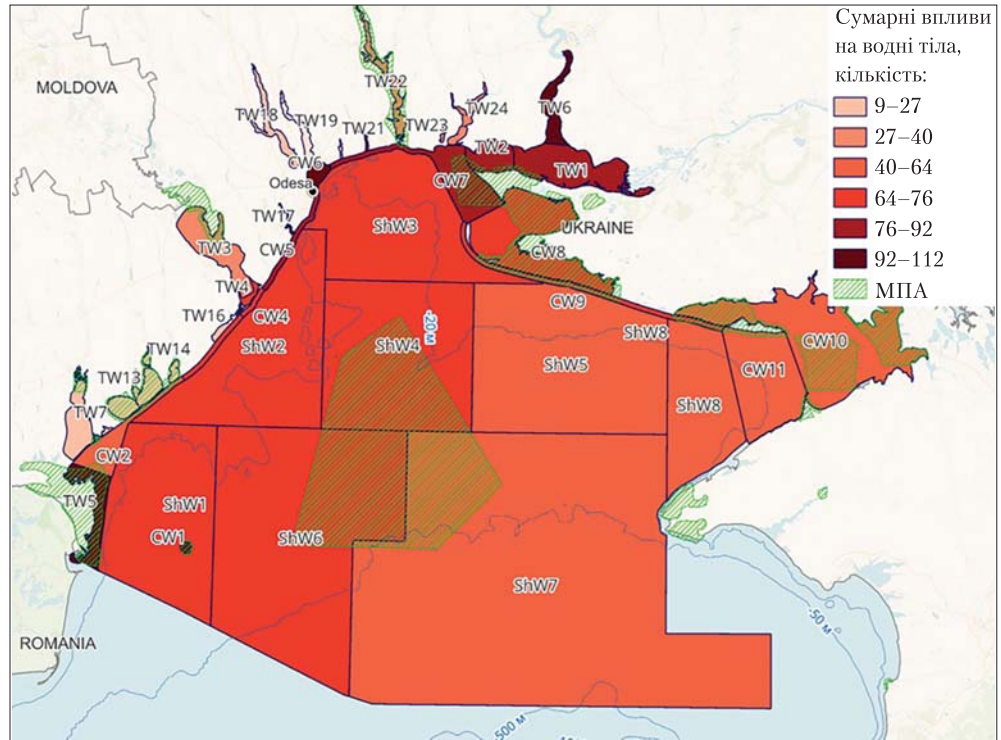
- група А.1 — активні воєнні дії. Ця група містить кілька підгруп:

- А.1.1 — підриви та вибухи у воді боєприпасів (снаряди, БПЛА, міни);
- А.1.2 — робота гідроакустичних систем і сонарів;
- А.1.3 — затоплення військових кораблів і допоміжних суден;
- А.1.4 — використання хімічної зброї в акваторіях чи на узбережжі;
- А.1.5 — радіаційні аварії на морських об'єктах;
- А.1.6 — рух важкої техніки на узбережжі, висадка десанту на мілководді;
- група А.2 — воєнні дії, пов'язані з пошкодженням цивільних об'єктів та інфраструктури;
- група А.3 — дії з організації захисту та патрулювання морських акваторій;
- група А.4 — дії, пов'язані з розмінуванням територій;
- група А.5 — проведення військових навчань і випробувань озброєння та військової техніки;
- група А.6 — впливи воєнних дій за межами морських акваторій.

Друга категорія (опосередковані воєнні впливи) включає такі групи:

- група В.1 — вторинне забруднення морських акваторій;
- група В.2 — зміна типу використання морських акваторій чи прибережної інфраструктури;

Рис. 9. Ранжування морських природоохоронних акваторій Чорного моря за рівнем військових впливів

- група В.3 — втрати в науковій сфері та руйнування дослідницької інфраструктури;
- група В.4 — економічні втрати;
- група В.5 — зниження рівня екологічних стандартів та державного контролю.

Отже, запропонована класифікація впливів військових дій на морські екосистеми дозволяє:

- визначати за індикаторними показниками пріоритетні акваторії для моніторингу гідро-екосистем;
- встановлювати першопричини негативних змін;
- прогнозувати довготривалі екосистемні наслідки;
- оцінювати реальні масштаби екологічних та економічних ризиків;
- формувати науково обґрунтовані рекомендації щодо відновлення екосистем;
- забезпечувати доказову базу для офіційних міжнародних звітів, компенсаційних оцінок та екологічно-правової фіксації шкоди.

Оцінюючи просторовий розподіл сумарних (прямих та опосередкованих) військових впливів

на акваторії північно-західної частини Чорного моря, слід зазначити, що найбільше вони проявилися в акваторіях загальнозоологічного заказника «Острів Зміїний», НПП «Білобережжя Святослава», Дунайського біосферного заповідника НАН України, Чорноморського біосферного заповідника НАН України, ботанічного заказника «Філофорне поле Зернова», НПП «Джарилгацький», Каркінітського заказника. В цих акваторіях відбувалися інтенсивні бойові дії, що супроводжувалися великою кількістю вибухів, підривами мін, затопленням військових чи цивільних суден, збиттям літаків, БПЛА, ракет. Крім того, військові дії спричинили трансформацію господарської діяльності в цих морських прибережних акваторіях.

Опосередковані військові впливи на морські природоохоронні території характеризуються значно більшими масштабами порівняно з прямими військовими впливами. Це пов'язано з тим, що опосередковані впливи мають накопичувальний ефект. Їхня дія триває довго і посилюється на певних проміжках часу, що істотно

впливає на екосистеми. Прямі військові впливи натомість мають локальне значення і не поширюються на великі площі морських природоохоронних територій. До того ж опосередковані впливи, які пов'язані зі зниженням екологічних стандартів або зміною типу використання морських акваторій, спричиняють значні економічні збитки.

Просторовий розподіл масштабів військових впливів на морські природоохоронні території в Чорному морі засвідчує, що найбільших негативних змін зазнали акваторії загальнозоологічного заказника «Острів Зміїний», НПП «Білобережжя Святослава», Дунайського біосферного заповідника НАН України і Чорноморського біосферного заповідника НАН України (рис. 9). Цей аналіз науковці Інституту морської біології НАН України здійснили в межах виконання наукової теми «Розробка технологічних засад відновлення морських екосистем України, які зазнали військового впливу», що фінансується за бюджетною програмою КПКВК 6541230.

Однак крім негативних наслідків, зафіксованих на різних морських природоохоронних територіях, ми спостерігаємо й певні позитивні зміни. Наприклад, після окупації Криму зменшилися обсяги рибогосподарського використання деяких морських акваторій центральної і північно-західної частини Чорного моря, які є важливими нагульними територіями для осетрових видів риб. З 2014 р. обмежений вилов риби в цих акваторіях сприяв відновленню популяцій осетра, севрюги, білуги, дорослі особини яких у 2024—2025 рр. активно мігрували на нерест до р. Дунай. Якщо раніше, за даними наших наукових обліків, їхня кількість становила близько 10—15 особин на рік, то на сьогодні ці показники зросли до 40—50 особин на рік. Дорослих особин осетрових видів риб у 2025 р. було також зафіксовано в пониззі Дніпра в районі м. Запоріжжя.

Узагальнюючи наявні проблеми управління морськими природоохоронними територіями, слід відзначити такі з них:

- інституційна і правова фрагментарність системи управління акваторіями, пов'язана з

різними підходами до державної політики та конфліктами інтересів між ними;

- недостатня нормативна деталізація режимів охорони морських акваторій, особливо територій Смарагдової мережі та водно-болотних угідь міжнародного значення;

- слабка система контролю та правозастосування окремих норм охорони, конфлікти з користувачами прибережних акваторій;

- відсутність стратегічного бачення використання акваторій;

- низький рівень фінансування;

- обмеженість наукових даних та недостатній науковий супровід прийняття управлінських рішень щодо таких територій;

- відсутність чітких цілей та показників ефективності для установ природно-заповідного фонду;

- виклики військового часу та повоєнного періоду.

Отже, наявні на сьогодні військові впливи та природні зміни в морських екосистемах у майбутньому потребуватимуть більш ефективного менеджменту та вжиття заходів щодо відновлення таких екосистем. Для цього в Інституті морської біології НАН України розроблено схему інтегрованого екологічного управління морськими екосистемами, яка охоплює три рівні:

- 1) базова діагностика, яка включає аналіз стану водної екосистеми на рівні басейну з використанням сучасних ГІС-технологій;

- 2) пошук ефективних рішень та вибір інструментів досягнення відповідного екологічного статус-класу водойми;

- 3) вибір оптимальної цілі відновлення залежно від наявних та потенційних природних і соціально-економічних потреб.

Оцінюючи можливі шляхи вирішення проблем збереження та управління морськими природоохоронними територіями, їх варто поділити на дві категорії.

До першої категорії слід віднести проблеми, які вирішуються на рівні державного управління. Серед них ключовими є міжвідомче об'єднання науковців для збирання та узагальнення інформації про стан морських екосистем; створення державного органу управління

всіма природоохоронними територіями України; внесення змін та доповнень до Морської природоохоронної стратегії України з урахуванням воєнної агресії та її наслідків для морських екосистем; розроблення і затвердження місцевих програм з оцінювання стану морських екосистем та заходів з їх відновлення.

До другої категорії належать проблеми, які можна вирішити на рівні Національної академії наук України. Серед них — організація заходів, спрямованих на збирання та накопичення наукової інформації щодо негативних змін у стані біорізноманіття та оселищ морських природоохоронних територій України в умовах воєнних дій; розроблення нових підходів до системи та методів оцінки збитків і втрачених вигод, що виникли в морських екосистемах в умовах воєнних дій та інших антропогенних навантажень; посилення ролі заповідників НАН України в проведенні оцінки впливу воєнних дій на морські екосистеми.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що морські природоохоронні території України в

Азово-Чорноморському регіоні в умовах широкомасштабної воєнної агресії зазнають безпрецедентного антропогенного навантаження, яке має як прямий, так і опосередкований характер і охоплює значні площі акваторій. Воєнні дії призвели до порушення режимів охорони, трансформації гідрологічних і екологічних процесів, погіршення якості середовища, втрати ефективного управління на окупованих територіях. Водночас накопичувальний ефект опосередкованих впливів формує довготривалі ризики для структури та функціонування морських екосистем. Зважаючи на це, першорядного значення набуває проведення системної оцінки завданих збитків, розроблення науково обґрунтованих підходів до відновлення та адаптивного управління, а також узгодження національних природоохоронних механізмів із міжнародними зобов'язаннями України у сфері збереження морського біорізноманіття.

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик

REFERENCES

1. Aleksandrov B., Minicheva G., Zaitsev Yu. Black Sea Network of Marine Protected Areas. In: Goriup P.D. (ed.) *Management of Marine Protected Areas: A Network Perspective*. John Wiley & Sons Ltd., 2017. <https://doi.org/10.1002/9781119075806.ch12>
2. Aleksandrov B., Minicheva G., Zaitsev Yu. To the complex estimation of biological significance of marine areas. *Rapp. Comm. int. Mer Médit.* (40th CIESM Congress Proc., Marseille). 2013. **40**: 570.

Viktor O. Demchenko

Institute of Marine Biology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Odesa, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0225-3207>

PROBLEMS OF CONSERVATION AND MANAGEMENT OF MARINE PROTECTED AREAS OF UKRAINE IN CONDITIONS OF WAR IMPACTS

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, February 11, 2026

The report presents the current results of scientific research conducted by specialists of the Institute of Marine Biology of the NAS of Ukraine on assessing the impact of military operations on key marine protected areas of Ukraine. A classification of the impacts of military operations on marine ecosystems has been developed, which allows for a systematic assessment of their scale and consequences for biodiversity and the state of habitats. This classification is based on the division of factors of influence into direct and indirect, which allows, based on a point expert assessment, identifying the most vulnerable water areas and forming priorities for further monitoring. Ways to solve problems related to the preservation and protection of marine protected areas in conditions of ongoing hostilities are proposed.

Cite this article: Demchenko V.O. Problems of conservation and management of marine protected areas of Ukraine in conditions of war impacts (transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, February 11, 2026). *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2026. (3): 79—87. <https://doi.org/10.15407/visn2026.03.079>